

Egy uralkodó, aki a „végső időkben” élt

*Stefan Weinfurter: Heinrich II.
(1002–1024). Herrscher am Ende der
Zeiten. Verlag Friedrich Pustet,
Regensburg, 1999. 400 old.*

Az ezredforduló korának, ennek a végítélre váró kornak emlékezetes alakja volt II. Henrik, német király, császár. Már azzal is kiemelkedik a német uralkodók közül, hogy ő volt az egyetlen német származású császár, akit szentté avattak. Az ő alakját és korát ismerhetjük meg Stefan Weinfurter könyvéből. A szerző jelenleg a heidelbergi egyetem tanára, 1980-ban II. Henrikről írta habilitációját. Az ezt követő években nem volt lehetősége ezzel a témával foglalkozni, de továbbra is a 10–11. század történelmét kutatta. Közben bővültek II. Henrikkel kapcsolatos ismeretei is, és változtak meglátásai. (9. old.) Az elmúlt közel két évtized alatt kibővült tudását 1999-ben könyv formájában is megosztotta az olvasókkal.

Weinfurter jelzi műve előszavában, hogy a könyv nem hagyományos életrajz. Nem arra törekedett, hogy időrendben előadja Henrik cselekedeteit, ehelyett az uralkodó „világát” ábrázolta. Megtudhatjuk, mire építhette Henrik az uralmát, milyen eszmék, szokások, jelképek kapcsolódtak a királyságához. (11. old.)

Az első fejezetben Henrik őseiről olvashatunk. Dédapja I. Henrik német király volt. A király első házassága egyházilag érvénytelennek számított, így az abból született fiú sem lehetett törvényes örökös. Második házasságából három fiú is született, Ottó, Henrik és Brúnó. A trónt Ottó örökölte, a másodszülött fiúnak, Henriknek csak a bajor hercegség jutott. Bajor hercegként ő I. Henrik. Brúnó a kölni érsekséget kapta. A királyi cím az Ottók között öröklődött tovább. I. Henrik bajor herceg és fia, II. (Civakodó) Henrik hiába próbálták meg-

szerezni a koronát. Civakodó Henrik egy időre hercegségét is elvesztette, sőt fogságba is került. A Civakodó fiának azonban sikerült trónra ülnie, s német királyként ő lett II. Henrik.

II. Henrik király születését illetően Weinfurter tisztázza a források közti ellentmondást, és amellett foglal állást, hogy Henrik 973-ban született. Miután apja fogságba került, Ábrahám freisingi püspök lett a nevelője, majd Hildesheimben tanult. Elképzelhető, hogy papnak szánták. Egyházi műveltséget szerzett, ez megkönnyítette számára, hogy királyként az egyházi ügyekbe is beleszóljon. Miután apja visszakapta a hercegséget, az ifjú Henrik is visszatért Bajorországba, ott a kor híres szentje, Wolfgang regensburgi püspök nevelte. Vele kapcsolatban Weinfurter szól a regensburgi monostorokról és a gorzei szerzetesreform délnémet hatásairól is.

A bajor hercegnek szokatlanul nagy hatalma volt a maga területén. A ranshofeni törvényt nap rendelkezései szerint a herceg püspököket válthatott le, ha azok nem adták ki a hozzájuk szökött jobbágyokat, és grófkot is letehetett, ha azok jogtalanul védtek egy vádlottat. Weinfurter megmagyarázza, honnan is ered ez a hatalom. Korábban a Karoling uralkodóknak volt ekkora tekintélye, a Keleti Frank Birodalom központja pedig Regensburgban volt. A bajor nép a 10. század végén hercegeiben tisztelte azt a tekintélyt, amit korábban a Karoling uralkodók képviseltek.

Amikor a Civakodó 995-ben meghalt, Henrik erős hercegséget örökölt. III. Ottó halála után bekapcsolódott a trónért folyó küzdelembe. Weinfurter bemutatja, hogyan szerzi meg Henrik az uralkodói jelvényeket, és hogyan sikerül királlyá koronáztatnia magát. Felsorolja a trónért küzdő nagyurakat, és bemutatja a Henriket támogató családokat is. A trón megszerzéséhez azonban

nem volt elég a főurak támogatása, szükség volt egy eszmére is, amire Henrik az uralmát építhette. Weinfurter ezt az eszmét a *Regensburgi Sacramentarium* egy festménye alapján mutatja be: A képen maga Krisztus koronázza meg Henriket, angyalok szállnak le az égből, és egyik kezébe adják a kardot, másikba a szent lándzsát. Henrik két karját Szt. Ulrich és Szt. Emmeram emelik a magasba, ahogy Áron és Hur tartották egykor Mózes kezét. Henrik lándzsáján rügyeket láthatunk, ami Áron vesszejére emlékeztet. Weinfurter szerint mindez azt érzékelteti, hogy Henrik az Istentől kiválasztott Mózes-király. Nemcsak származása, hanem kiválasztottsága miatt is megérdemli a trónt. (42–46. old.) Megismerhetjük továbbá a mainzi érsek királyavató szerepét és a Henrik uralma során fontos szerephez jutó Mária-tiszteletet is.

Az eseménytörténetből kilépve a szerző képet ad a birodalom belső rendjéről. Bemutatja a hercegségeket, jellemzi a fontosabb törzseket. A kapcsolattartásban fontos szerepe volt a jelképeknek, ezért ezekkel is megismertet minket. Képet ad a társadalmi rétegekről is: Megtudhatjuk, hogy a parasztok még nem voltak annyira uraikhoz kötve, könnyen függetleníthették magukat. Források, anekdoták idézésével ismerteti a három rend (imádkozók, harcolók, dolgozók) szerepét.

Weinfurter összehasonlítja III. Ottó és II. Henrik uralkodói eszményét. Ottó elve a *Renovatio Imperii Romanorum* volt, vagyis a Római Birodalom felújítása. Henrik peccsétjén a *Renovatio Regnum Francorum* felirat jelenik meg, vagyis a Frank Birodalom felújítása. Weinfurter szerint mindkét uralkodó törzsi rendszer felett álló, egységes birodalmat akart létrehozni, de Henrik ehhez nem a római, hanem a Frank Birodalmat tekintette mintának. Weinfurter forrásokkal igazolja, hogy Henrik lelkiismereti kérdésnek tartotta az uralkodást. Úgy tartotta, hogy ha jó király lesz, üdvözülni, ha rosszul uralkodik, a pokolba kerül. Isten ki-

választottjának tekintette magát, ezért alattvalóitól feltétlen engedelmességet követelt.

Weinfurter a királynak járó tiszteletet összekapcsolja az ezredforduló világvégeváró hangulatával. A király Isten parancsait közvetíti, az alattvalónak engedelmeskednie kell, nehogy elkárhozzon a végítéletkor. Weinfurter bemutatja a világvégével kapcsolatos korabeli feltételezéseket. Ismerteti az ekkortájt népszerű szenteknek, Mihálynak, Lőrincnek, István vértanúnak tiszteletét. (Istvánnal kapcsolatban megemlíti, hogy a magyar Vajk is ezt a nevet kapta.) Megtudhatjuk, hogy a világvégevárás nem félelemmel töltötte el az embereket, inkább felszabadította a bennük levő erőket, hogy minél több jót tegyenek. Erről tanúskodnak azok a dómok, templomok, amelyek akkortájt épültek szerte a birodalomban: Wormsban, Speyerben, Trierben, Hildesheimben, Eichstättben, Würzburgban, Konstanzban, Mainzban.

Weinfurter szán egy fejezetet Henrik feleségének, Kunigundának is. Gyermeük nem született, ezért már közvetlenül Henrik halála után elterjedt, hogy József-házasságban éltek. Weinfurter idézi Henrik leveleit, melyekben az uralkodó így említi hitvesét: „akivel ketten egy test vagyunk”. (94. old.) Máshol *contubernialis coniunx*nak nevezi feleségét, ami sátortársat, de ágytársat is jelenthet. Tehát valószínű, hogy nem éltek József-házasságban. De nemcsak a magánéletben voltak egymás társai: Kunigundának a politikában is fontos szerep jutott. 1002-ben királynévá koronázták. Weinfurter szerint a Henrik által kiadott oklevelek 27%-ában Kunigunda szerepel közbenjáróként. Különösen Bajorországban játszott fontos szerepet.

A könyv segítségével bepillanthatunk a birodalom igazgatásába is. A korabeli uralkodók folyton úton voltak, hogy jelen legyenek a birodalom különböző részein. Az Ottók jelenléte a frank, szász, rajnai térségre korlátozódott, míg Henrik szinte az egész birodalmat beutazta. Az államigazgatásban a kancelláriának és a püspökségeknek jutott

fontos szerep. Ezek összefonódtak, hisz gyakran a volt kancellárokból lettek püspökök. A birodalomnak és Itáliának is volt kancelláriája. Weinfurter megismertet bennünket az egymást váltogató kancellárokkal és a püspökökkel is. Henrik 64 püspököt nevezett ki, a káptalanok választását többnyire nem vette figyelembe. Weinfurter hivatkozik Thietmar krónikájára, amiben Tagino érseket a király *simpnístájának*, vagyis püspöktársának nevezi a krónikás. (127. old.) A püspökök tehát maguk közül valónak tartották a királyt, hisz ő is Isten felkentje volt.

Henrik támogatta a szerzetesközösségek különválasztását a káptalanoktól. A káptalanok tagjainak, a kanonokoknak kanonoki regula szerint kellett élniük. Maga Henrik is csatlakozott több káptalan imaközösségéhez. Három püspökséget alapított: 1004-ben újra életre hívta a merseburgi püspökséget, mely 981-ben megszűnt; 1007-ben megalapított a bambergit; 1014-ben pedig Itáliában a bobbioi kolostort emelte püspökséggé. Grófságokat is helyezett püspökök fennhatósága alá, ezzel is a birodalom központosítását akarta elősegíteni. A nagyobb egyházi ünnepeket nem királyi palotákban, hanem a püspököknél tartotta, így szorosabbra fűzhetette kapcsolatát az egyház-fejedelmekkel.

Henrik 15 zsinatot hívott össze uralkodása folyamán. A zsinatokon szigorú törvénnyel tiltatta meg a rokonházasságot, valószínűleg azért, mert a nemzetségek élesen elkülönültek egymástól a birodalomban, ami pártviszályokra adott lehetőséget, a nemzetségek közötti házasság ellenben elősegítette a birodalom egységesítését. A német egyházban gyakori volt, hogy a püspök vagy a földesúr saját szolgáját tette pappá. Gondot jelentett, hogy az ő gyerekeik szabaddá válhatnak-e. Henrik ezért törvényt hozott, hogy szolgál pap gyermeke nem kaphat szabadságot, és a cölibátust is megszigorították.

Henrik támogatta a kolostorok reformját. Weinfurter szerint ez nem is reform

volt, hanem az eredeti szabályokhoz való visszatérés. A király saját embereit nevezte ki a monostorok élére, mellőzve a szerzetesközösségek szabad apátválasztási jogát, hogy keresztülvigyék a reformot.

A források szerint Henrik vesebetegségben szenvedett. Montecassinóban Szt. Benedek közbenjárására állítólag meggyógyult, de betegsége később kiújulhatott, és valószínűleg abban hal meg 1024-ben. A csodás gyógyulás emlékét azonban megőrizték Montecassinóban. Henrik kolostorok imaközösségébe is felvettette magát, 1022-ben a montecassinói és a cluny-i imaközösségnek is tagja lett.

Henrik, mint Isten felkentje, nem tűrte, ha ellentmondanak neki. 1003-ban leverte Schweinfurti Henrik lázadását, és sikerült letörnie saját sógorait is. Ezzóval, a lotharingiai palotagróffal azonban nem bírt, vele ki kellett egyeznie. Dacolt a királlyal Hammersteini Ottó is, aki tiltott házasságban élt rokonával, Irmingarddal. Többször is próbálták szétválasztani a párt, végül is sikertelenül.

Henrik nem volt sikeres külpolitikájában. Háromszor is harcolt a lengyel uralkodóval, I. (Vitéz) Boleszlóval. Az első háborúnak 1005-ben, a másodiknak 1013-ban, a harmadiknak 1018-ban lett vége. A németeknek végül le kellett mondaniuk Lausitzról és Milzenerföldről a lengyelek javára. A kor tekintélyes szentje, Querfurti Brúnó ráadásul megróttá Henriket, amiért szövetséget kötött a pogány liuticsokkal a keresztény lengyelek ellen. Nyugati politikájában azonban sikereket is magáénak tudhatott. Megegyezett Burgundia gyermektelen királyával, III. Rudolfal, hogy annak halála után ő öröklje Burgundiát. Kettejük közül ugyan Henrik halt meg hamarabb, de utódja, II. Konrád az ő szerződése révén szerezte meg a burgund királyságot. Henrik találkozott a francia királlyal, II. Róberttel is. Megállapodtak a hatalmaskodó tartományurak elleni fellépésben és egyházi reformok támogatásában is. Henrik nyugati külpolitikáját azonban beárnyékolta, hogy nem tudta le-

győzni Ottó-Vilmost, a hatalmaskodó burgundiai nagyurat. A német király háromszor vezetett hadjáratot Itáliába. Először 1004-ben, hogy Páviában Itália királyává koronáztassa magát, és leverje Arduint, aki a trónt bitorolta. 1013-1014-ben az volt a célja, hogy Rómában császárrá koronázzák. Erre leginkább azért volt szüksége, hogy Arduinnal szemben tekintélyt szerezzen. A nagy eseményre 1014. február 14-én került sor. 1021-1022-ben Dél-Itáliába vezette csapatait a bizánciak ellen. Elfoglalt ugyan néhány várost, de miután hazatért, a bizánciak újra visszavették támaszpontjaikat. A külpolitika összességében nem volt erőssége Henriknek, inkább saját népe kormányzásához érzett elhivatottságot. Weinfurter szerint császárrá koronázása után is császári király maradt. (249. old.)

Weinfurter az utolsó fejezetben tárgyalja Henrik nagy művét, a bambergi püspökség megalapítását. A királynak nem volt gyermeke, akire vagyont hagyhatta volna. Azért akart püspökséget alapítani, hogy Istennek adja vissza azt, amit Istentől kapott. Hogy miért választotta Bamberget? Tudni lehet, hogy még abban az időben is éltek ott pogány szlávok, az ő megtérítésüket is célozhatta a püspökség. A fontosabb ok azonban az lehetett, hogy ezen a vidéken feküdtek Schweinfurti Henrik birtokai, aki egyszer már fellázadt a király ellen. Az ő veresége után lehetőség nyílt arra, hogy Henrik megerősítse uralmát azon a vidéken, méghozzá úgy, hogy püspökséget alapít, és saját emberét teszi meg püspökké. Az alapítást megnéhezítette, hogy ehhez a würzburgi és az eichstätti egyházmegyék területét kellett megrövidíteni, és az ottani püspökök keményen ellenálltak. 1007-ben a frankfurti zsinaton Henrik mégis elnyerte a püspöki kar támogatását, és 1012-ben felszentelheték a bambergi püspökség oltárait. Az ünnepi esemény május 6-án, a király születésnapján történt. Szt. Péter volt a püspökség fő patrónusa, de a birodalom különböző részein tisztelt szentek is kaptak oltárokat. Weinfurter felsorolja, melyik oltárt ki szen-

telte fel, megemlíti Aschericus esztergomi érsek nevét is. (263–265. old.) Szól a bambergi káptalan iskolájáról, a Mihály-kolostorról és a királyi palotáról (pfalz) is.

Henrik 1024. július 13-án Gronában halt meg. Végakarata szerint Bambergben helyezték örök nyugalomra. Ott folyamatosan fenntartották az emlékét, szentként a 11. sz. közepétől kezdték tisztelni. 1146-ban avatta szentté III. Jenő pápa, feleségét, Kunigundát pedig 1200-ban avatta szentté III. Ince. Weinfurter felhívja rá a figyelmet, hogy az erőskező Henriket a maga korában sok főember kényúrnak tartotta. Említ egy legendát is, mely szerint csak Szt. Lőrinc közbenjárása mentette meg a császárt a pokoltól. Végül nyitva hagyja a kérdést, szent ember volt-e Henrik valójában. Henrik utódja II. Konrád Henrik testvérét, Brúnó püspököt tette meg fia nevelőjének. Így Konrád fia, III. Henrik vált II. Henrik eszméinek örökösévé.

Weinfurter módszerére jellemző, hogy több fejezetet is hosszabb forrásismertetéssel indít. A korabeli szövegek segítségével bevezeti az olvasót az akkori világba, és érzékelteti, hogy a kortársak hogyan vélekedtek Henrikről. Fejtegetései során is sűrűn idéz forrásokat, a főszövegben német fordításban, a jegyzetekben közli az eredeti latin változatot. Ez megkönnyíti az olvasást a latinul nem tudók számára. A könyvet négy színes és tizenkét fekete-fehér fénykép illusztrálja. A képekre a szerző sűrűn hivatkozik az eszmék, jelképek ismertetésekor. A könyv függelékeként a jegyzetek mellett irodalom- és forrásjegyzék, kronológia valamint bőséges név- és tárgymutató segíti a tájékozódást. Weinfurter könyve nemcsak a szakértők, hanem az érdeklődő kívüllalók számára is érdekes olvasmány. A magyar olvasó örömmel tapasztalhatja, hogy Weinfurter magyar kutatók (Deér József, Györffy György, Szántó Konrád, Váczy Péter) németül megjelent műveit is felhasználta.

HALMÁGYI MIKLÓS